

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XVI: 2018

Nr 28 (566)

Data odczytu: 03.10.2018 r.

Data wydania: 03.10.2018 r.

=====

1113. spotkanie

Małgorzata Krupska

Piotr z Grudziądza – wybitny kompozytor wieków średnich

Piotr z Grudziądza, znany też jako Piotr Wilhelmi z Grudziądza i Petrus Wilhelmi de Grudencz to postać pod każdym względem niezwykła. Choć uważany jest dziś za najwybitniejszego kompozytora schyłku średniowiecza – zarówno w Polsce, jak i na obszarze całej Europy Środkowej – przez stulecia pozostawał jednym z wielu anonimowych artystów swych czasów. Jego imię zostało przypomniane światu dopiero w 1975 roku, gdy czeski badacz Jaromír Černý z Uniwersytetu Karola w Pradze odczytał je w grupie XV-wiecznych kompozycji o zbliżonej budowie. Zgodnie z rozpowszechnionym w epoce zwyczajem, Piotr z Grudziądza podpisał ten utwór, jak i inne swoje dzieła, posługując się akrostychem. Średniowieczni twórcy naj-

częściej sygnowali swe teksty i kompozycje poprzez akrostychy, które tworzyły pierwsze litery wersów lub strof – układ graficzny nie pozwalał wówczas przeoczyć tak zaszyfrowanych personaliów artysty. Grudziądzki kompozytor korzystał jednak z innego, nietypowego wzorca – pierwsze litery wyrazów w jego utworach składały się na podpis: „Pe-

trus”. W jednym z wielogłosowych motetów akrostych zawiera pełną godność twórcy: "Petrus Vvilhelmi de Grudencz". Odkrycie czeskiego muzykologa, dalsze analizy średniowiecznych utworów wokalnych z obszaru Europy Środkowej oraz przeszukiwanie archiwów pozwoliły na częściowe odtworzenie dorobku artystycznego wielkiego grudziądzanina i naszkicowanie jego życiorysu. Należy tutaj dodać, iż badania nad twórczością i biografią kompozytora prowadzone są od przeszło 30 lat przez naukowców z wielu środowisk akademickich i krajów – głównie Czechów, Polaków, Niemców i Amerykanów. Na rodzimym gruncie ekspertem w tym zakresie i zasłużonym popularyzatorem jest profesor Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk Paweł Gancarczyk. Szerokie zainteresowanie dorobkiem artystycznym i osobą Piotra z Grudziądza tłumaczyć można ponadnarodowym, wręcz uniwersalnym charakterem jego działalności artystycznej.

Kompozytor urodził się w 1392 roku w Grudziądzu, należącym wówczas do państwa Zakonu Krzyżackiego. Pochodził prawdopodobnie z rodziny niemieckojęzycznej. Od 1418 roku studiował na Akademii Krakowskiej, gdzie w 1425 roku uzyskał stopień bakałarza (bakalaureat), zaś pięć lat później tytuł magistra sztuk wyzwolonych (magisterium). Istnieje hipoteza, iż w 1436 roku znajdował się we Wiedniu, a następnie w okolicach Bazylei, co mogło być związane z odbywającym się tam soborem (program tego zgromadzenia streścił w utworze *Pontifices ecclesiarum*, zachowanym tylko w warstwie tekstowej). Należał do dworu króla niemieckiego i późniejszego cesarza Fryderyka III Habsburga, pełniąc funkcję kapłana. Świadczy o tym wydany w 1442 roku list żelazny, wydany Piotrowi przez kancelarię cesarską (określony został w tym dokumencie jako ksiądz diecezji chełmińskiej). Umożliwiło mu to zarówno kontakt z elitarną kulturą dworską Wiednia, jak i podróżowanie wraz z władcą po Europie. Na przełomie czwartej i piątej dekady XV wieku prawdopodobnie przebywał na terenie Czech, o czym świadczy duża ilość zachowanych tam utworów mistrza. W roku 1448 znalazł się we Wrocławiu na dworze biskupa Petera Novaka, próbując zdobyć stanowisko kanonika we Fromborku. W ostatnich latach życia pojawił się wraz z orszakiem Fryderyka III w Rzymie, gdzie podjął starania o uzyskanie papieskiej zgody na sprzedaż parafii Białogarda koło Lęborka, której był proboszczem. Zmarł nie wcześniej niż w 1452 r.

Trudno dziś określić wielkość spuścizny Piotra z Grudziądza. Stan badań pozwala dzisiaj na przypisanie mu około 45 utworów muzycznych o charakterze religij-

nym lub świeckim. Teksty do nich są autorstwa kompozytora, przeto określić go można również jako poetę, gdyż ich artystyczna wartość jest niepodważalna. O kunszcie literackim grudziądzkiego mistrza świadczy choćby używany przez niego rzadki i wymagający wielkiej biegłości w posługiwaniu się łaciną akrostych, kryjący imię twórcy. Jednak Piotr stosował też inne gry słowne. Przykładem może tu być cztero-głosowy kanon o incipicie *Presulem ephbeatum, trabeatum, radiatum venustemus sedulo*, będący pieśnią ku czci świętego Marcina, niezwykle czczonego w wiekach średnich, co do dziś pozostawiło ślad w zwyczajach związanych z dniem, poświęconym temu

męczennikowi (11 listopada). Otóż Piotr z Grudziądzki wykorzystał w warstwie lirycznej tego utworu podobieństwo brzmieniowe fraz łacińskich i niemieckich. W tekście pieśni jednemu głosowi przypisane jest wyrażenie: *dire negans* – „dla ciebie gęś” (po niemiecku: *dir eine Gans*), drugiemu zaś: *mire negans* – „dla mnie gęś” (*mir eine Gans*). W pobożnej pieśni, wychwalającej zalety świętego męża i zawierającej prośby o opiekę w wędrówce do bram niebios, stanowi to zabawny, ale wyrafinowany dysonans – sfera sacrum przenika się tu ze sferą profanum, nauki Kościoła ze zwyczajem wesołego uczto-wania przy gęsinie w czasie zakończenia prac gospodarskich w polu i w przededniu adwentu. Dzięki takim zabiegom oraz przystępnej warstwie muzycznej, która nawiązywała do środkowoeuropejskiej tradycji plebejskiej oraz wzorców kultury elitarnej kręgów dworskich, twórczość grudziądzkiego mistrza zyskiwała wielką popularność w różnych środowiskach i pań-

stwach Europy Środkowej. W pewien sposób jego artystyczny dorobek oddaje śred-

niowieczną ideę kultury uniwersalnej. Badania dowodzą, że utwory grudziądzanina były popularne na terenie południowej Polski, Śląska, Czech, Słowacji, Austrii i Saksonii, w różnych warstwach społecznych. Z pewnością jednak nie były to dzieła, reprezentujące kulturę dworską *sensu stricto*. Bliższe były ludycznemu, plebejskim źródłom i tam znalazły rzesze miłośników. Pod względem tekstowym utwory mistrza przynależały do poezji kręgów scholarsko-universyteckich schyłku średniowiecza. Mają one zazwyczaj charakter religijny, pełniły jednak różnorodne funkcje: liturgiczne, dydaktyczne i rozrywkowe, doskonale wyrażając ducha epoki – pełnej kontrastów jesieni średniowiecza.

O popularności twórczości muzycznej Piotra z Grudziądza zaświadcza też fakt, iż jego dorobek zachował się w aż 53 źródłach, a liczbę znanych dziś dzieł szacuje się na ponad 40 pozycji (w tym 2 kompozycje zachowane bez zapisu nutowego). Schedę artystyczną mistrza stanowią powszechne w Europie Środkowej XV wieku łacińskie pieśni (*cantiones*), wielotekstowe motety i kanony zwane rotulami. Jego twórczość wpisuje się w tradycje późnośredniowiecznej muzyki wielogłowej naszego kręgu kulturowego, jednak zauważalne są tu także wpływy stylu burgundzkiego (np. w *Kyrie fons bonitatis* – utworze pozbawionym akrostychu). Dzieła grudziądzanina są bardzo zróżnicowane pod względem budowy. Tworzył on zarówno proste pieśni, jak i skomplikowane kanony oraz motety.

Lista najbardziej znanych utworów, których autorstwo przypisano Piotrowi z Grudziądza:

- *Kyrie fons bonitatis* / *Kyrie Sacerdos* – jedyny utwór bez akrostychu
- kilkanaście pieśni łacińskich, m.in.:
 - 2-głosowa *Prodigiis eximiis*
 - 2/3-głosowa *Praegrata erat*
 - 3-głosowa *Praeconia etroclita*
 - 3-głosowa *Problemata enigmatum*
 - 2-głosowa, świeckie *Praedulcis eurus turbinis*
 - 2-głosowa *Praelustri elucentia*, także z innymi tekstami jako: *Rein und besser ist Gottes Wort* oraz *Praeillustri excellentia*
 - 2-głosowa *Phoebus ecclipsi tumuli*
 - 2-głosowa *Praeformosa elegantis*
 - 2-głosowa *Phonicorum ethicorum*
 - 2-głosowa *Praesidiorum erogatrix*
 - 3-głosowa (?) *Praesulis eminentiam totam* – w stylu francuskiej ballady, panegiryk poświęcony papieżowi Marcinowi V (napisany więc najpewniej w latach jego urzędowania, tj. 1417-1431)

- 2-głosowa *Plasmatori estuanter*
 - 3-głosowa *Promittat aeterno throno* – kanon kołowy (rotulum)
 - 3-głosowa *Plaude euge theotocos*
 - 3-głosowa *Prorumpanus euduli*
 - 3-głosowa *Psallamus effundibus*
 - 3-głosowa *Psalteriis et tympanis/Nam nascitur de virgine/O flos Maria*
 - 3-głosowa *Puella eia typicis*
- osiem motetów, m.in.:
 - 3-głosowy *Iacob scalam / Pax eterna / Terribilis*
 - 4-głosowy *Veni vere illustrator / Pneuma eucaristiarum / Paraclito tripudia / Dator eia*
 - 2-głosowy świecki *Probitate eminentem / Ploditando exarare*, prawdopodobnie jeden z najpóźniejszych utworów (ze *Śpiewnika glogowskiego*)
 - 4-głosowy *Pomi morsum / Hominem quem / Sed paratus / Paraneuma eructemus*
 - 5-głosowy *Panis ecce / Panis aevus / Pange exul/ Patribus veteribus / Tantum ergo*
 - 4-głosowy *Pantaleon eleon* (kanon)
 - 4-głosowy *Praesulem ephebeatum* - rotulum (kanon kołowy); na melodii tego rotulum oparta jest msza Heinricha Isaaca
 - Utwory, które zachowały się częściowo i niepewnego autorstwa:
 - pieśń 3-głosowa *Paschaliter epiloget trenis* (zachowane częściowo)
 - pieśń *Pater eue theonice* (zachowane częściowo, liczba głosów nieznaną)
 - pieśń 3-głosowa *Phono ex[...]io religionis* (zachowane częściowo)
 - pieśń 2/3-głosowa *Plausiua eulogia tropum* (zachowane częściowo)
 - pieśń (?) *Pontifices ecclesiarum* (zachowany tylko tekst)
 - pieśń 2-głosowa (?) *Porta ezechielis* (zachowana częściowo)
 - pieśń 2-głosowa (?) *Proclivi evi temporis* (zachowany tylko tekst)
 - pieśń 3-głosowa *Psalmodium exileratum triphariali* (zachowana częściowo)
 - 3-głosowy utwór *Prefulcitam expolitam* (niepewnego autorstwa)

Do niedawna panowało mylne przekonanie, że Piotr z Grudziądza jest autorem *Śpiewnika glogowskiego*, spisane prawdopodobnie w Żaganiu pod koniec XV wieku. Jednak teorii tej przeczy choćby fakt, że mistrz miałby wówczas ponad 90 lat, co w realiach wieków średnich było mało prawdopodobne. Przeświadczenie to wiąże się z określeniem przypuszczalnej daty śmierci kompozytora na okolice 1480 roku. W rzeczywistości utwory grudziądzanina włączono zapewne do tego zbioru jako popularne pieśni. Twórczość Piotra zachowała się głównie na ziemiach czeskich (m.in. w

kodeksie *Speciálník* oraz w kancjonałach Franusa i Chrudim). Dzieła mistrza zaczęto kopiować i rozpowszechniać już około roku 1419, a były jeszcze bardzo popularne i żywe, głównie w katolickich środowiskach szkolno-universyteckich i czeskich utrakwistycznych bractwach literackich, do połowy XVII wieku. Utwory te wielokrotnie modyfikowano i zmieniano ich charakter. Z muzycznej schedy Piotra korzystano też przy komponowaniu obszerniejszych dzieł (np. na początku XVI wieku Heinrich Isaac włączył kanon *Presulem ephebeatum* jako *cantus firmus* do swej mszy), co było w wiekach średnich powszechną praktyką i nie budziło moralnych zastrzeżeń. Obecnie, po trzech stuleciach zapomnienia, utwory Piotra z Grudziądza wykonywane są przez wiele znanych zespołów muzyki dawnej z całej Europy, m.in. The Hilliard Ensemble z Wielkiej Brytanii, Schola Gregoriana Pragensis z Czech, La Morra ze Szwajcarii i Ars Cantus z Polski. Coraz liczniejsze są nagrania z wykonaniami dzieł grudziądzanina (dyskografię stanowi już 18 płyt CD), a jego utwory coraz częściej prezentowane są na koncertach muzyki dawnej. Spuścizna Piotra jest też inspiracją dla współczesnych muzyków z warszawskiego zespołu Bastarda, którzy na swym debiutanckim albumie *Promitat eterno* dokonali reinterpretacji pieśni i motetów średniowiecznego mistrza, wykonując je we współczesnej, autorskiej aranżacji.

Od 2015 roku odbywa się na terenie naszego miasta Festiwal Muzyki Dawnej im. Piotra z Grudziądza. Impreza ta o charakterze cyklicznym miała już cztery edycje, przy czym w 2018 roku po raz pierwszy wydarzenia kulturalne, które objął program festiwalu – m. in. koncerty, warsztaty chóralne, wykłady, wystawy, spotkania z muzykami – miały miejsce nie tylko w Grudziądzu, ale i w kilku innych miastach Polski: Licheniu Starym, Chełmnie, Warszawie i Krakowie. Niezwykłą różnorodność form, jakie przybrały festiwalowe spotkania, umożliwiła współpraca z wieloma muzykami, naukowcami oraz instytucjami kulturalnymi. Ideę tego wielkiego przedsięwzięcia stanowi nie tylko upowszechnianie twórczości Piotra z Grudziądza, ale i propagowanie uniwersalnego wzorca osobowego, który pozostawił nam ten niezwykle człowiek. Hasło festiwalu “I ty jesteś Piotrem” motywuje do odkrywania drzemiących w nas talentów, wytrwałej pracy i konsekwencji w dążeniu do celu, by – jak słynny grudziądzki mistrz – spełniać marzenia i zostawić swój ślad we wspólnym, kulturowym dziedzictwie, nie zapominając o własnej tożsamości.

Fundacja
Piotra
z Grudziądza

Serdecznie
ZAPRASZA
na

IV Festiwal Muzyki Dawnej im. Piotra z Grudziądza

16.05 - 27.10.2018

Grudziądz | Licheń | Chełmno | Warszawa | Kraków

www.fpzg.pl
facebook.com/FestiwalMuzykiDawnejGrudziadz

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.